

Bilgi Merkezlerinde İş Sağlığı ve Güvenliğinin Önemi ve Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Durum Değerlendirmesi

An Assessment of the Importance and Relevance of Occupational Health and Safety in Information Centers

Mehmet Ali Akkaya*

Öz

İş sağlığı ve güvenliği, günümüz toplum yapısında insana verilen önemin gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan ve sürekli gelişen bir çalışma alanı olarak algılansa da aslında insanlık tarihi kadar köklü geçmişi olan bir uygulamadır. Türkiye, bu alanın önem ve gerekliliğinin geç fark edildiği ülkelerden biridir ve konuya ilişkin atılan adımların neredeyse tamamı, son çeyrek yüzyılda yaşanmıştır. Türkiye’de bu konunun yasal zemini, gerçek anlamda 30 Haziran 2012 tarihinde yürürlüğe giren 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile başlatılmıştır. Kanunun getirmiş olduğu en büyük yenilik, kamu ve özel sektör ayrımı yapmadan, işletme büyüklüğüne bakılmaksızın tüm sektörlerde çalışanların tamamını kapsamı olmuştur. Bu yenilik, iş sağlığı ve güvenliği disiplini ile uygulamalarının bilgi merkezleri dünyası ile de daha yakından ilişkilendirilmesi gerekliliğinin çıkış noktasıdır. Bu çalışmada iş sağlığı ve güvenliği disiplin ve olgusuna ilişkin genel bir çerçeve ortaya konularak, bilgi merkezleri özelinde önemi ve gerekliliğine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Araştırma, ağırlıklı olarak betimleme yöntemiyle yürütülmüştür. Bilgi merkezlerinin yönetici ve çalışanlarının yanı sıra kurumların genelinden farklı olarak bir de kullanıcı ayağının olduğu dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına bilgi merkezlerinde çok daha arzulu ve özenli yer verilmelidir. Bilgi merkezlerinde de iş sağlığı ve güvenliği disiplini oluşturan unsurların ve uygulama süreçlerinin neredeyse tamamının yerinin olması, henüz yeterince kurulamayan ancak en kısa sürede kurulması gereken bu ilişkinin görmezden gelinemeyecek kanıtıdır. Bu noktada yöneticiler, bilgi profesyonelleri ve kullanıcıların yanı sıra yasa koyuculara da ciddi sorumluluklar düşmektedir.

Anahtar Sözcükler: İş sağlığı; iş güvenliği; iş kazası; meslek hastalığı; bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği.

Abstract

Occupational health and safety, perceived as a continuously developing concept which emerged in parallel with increasing respect for human beings, is actually as old as human history. Turkey is among the countries late in recognizing this concept, in fact only over the last quarter century. The legal basis for occupational health and safety in Turkey was only truly laid down in the Law of Occupational Health and Safety enacted on 30 June 2012 (#6331). The main innovation of this law was that it encompassed employees in all workplaces, regardless of number of employees, in both the public and private sectors. This law is what led to an awareness of the importance of health and safety in information centers. The present article examines occupational health and safety in general and attempts to draw attention to their importance

* Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. e-posta: mehmetaliakkaya@karatekin.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Department of Information and Document Management

and necessity in information centers. It is a descriptive study of practices. Unlike most workplaces where health and safety practices are designed to protect the administration and other employees, an information center also needs to protect the health and safety of its users. Information centers, which need to implement nearly all aspects of occupational health and safety with respect to their employees, must also put into practice rules and procedures for the health and safety of their users. This responsibility for the well-being of users falls not only on the administrators and information professionals, but equally on the country's lawmakers.

Keywords: *Occupational health; occupational safety; occupational accident; occupational illness; occupational health and safety in information centers.*

Giriş

Hangi iş kolunun çalışmanı olunursa olunsun, bir mesleğin performans yeterliliğini ve verimliliğini belirleyen en önemli unsurun maddi ve manevi tatminin sağlanması olduğu kabul edilir. Yanı sıra, söz konusu etkileşim ve ulaşılan noktanın başarısında doğrudan belirleyici rolü olan diğer bir kıstas da mesleğin sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamında yürütülmesidir. Bu noktada telaffuz edilen kavram ise *iş sağlığı ve güvenliği*dir.

Geride kalan yüzyılın son çeyreğinden itibaren iş sağlığı ve güvenliğinin uygulama ve etki alanı çok daha yaygın, genellikle ulusal ve hatta evrensel boyuta taşınarak ve özenli bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte yaşanan her deneyim; mesleğin, pazarın hizmet ya da ürün yoğun sektörlerinde faaliyet göstermesine ya da kâr amacı güdüp gütmemesine bağlı kalınmaksızın, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının her iş kolu için hızla vazgeçilmez bir kimliğe büründüğünü göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün verilerine göre dünyada her yıl üç milyondan fazla insan, iş kazası ve meslek hastalığı yüzünden hayatını kaybetmektedir (International Labour Organization, 2016). Ölümcül nitelikli iş kazalarının ve meslek hastalıklarının neden olduğu can kayıplarının neredeyse yarısından fazlasının çalışma alanlarında kolaylıkla uygulanabilecek küçük iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri ile önlenilecek olması (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2017) dikkate alındığında, iş sağlığı ve güvenliğinin günümüzdeki anlam ve önemi ile içeriğinin sürekli derinleşmesini anlamak, her birey için çok daha kolay olacaktır.

Sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışma gereksinimi ve bu gereksinimin karşılanmasına yönelik önlemlerin geçmişi, temelde insanlık tarihi ile paraleldir. Bununla birlikte, iş sağlığı ve güvenliği kavramının günümüzdeki anlam ve içeriği ile birlikte endüstri devriminin hemen ardından ortaya çıktığı kabul edilir (Kılık, 2014, s. v). Endüstri devrimi ile birlikte seri üretimin yaygınlaşması ve işyeri kavramına bağlı olarak çalışan sayısındaki artış, önce çalışanların işyerlerindeki sağlıksız ve güvensiz çalışma koşullarından rahatsız olmalarını, ardından da bu konuda örgütlü mücadeleyi ortaya çıkarmıştır. Çalışanlar ve işverenlerin yanı sıra ulusal politika geliştirme düzeyinde bu farkındalığın oluşmasının temelinde ise iş sağlığı ve güvenliği risklerinin, çalışanlarının sağlığı kadar işyerinin ve sektörün karlılığını da olumsuz etkilediğinin fark edilmesi yer alır. Çünkü iş sağlığı ve güvenliği kavramının nüvesini oluşturan iş kazaları ve meslek hastalıkları, insani boyutun yanı sıra ülke ekonomileri açısından da ciddi kayıplara yol açmaktadır (Alli, 2008, s. 7).

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının temel amacı, iş kazaları ve meslek hastalıklarını, daha meydana gelmeden önlemeye çalışmaktır. Bu çaba iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarını her iş koluna uyumlaştırma pratiğini de ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, başlangıçta “işçi sağlığı ve güvenliği” olarak ortaya çıkan ve sadece işçilerin sağlıklı ve güvenli çalışma ortamına kavuşmaları ile sınırlı olan çalışmaların uygulama alanı, çevreyi de kapsayacak şekilde genişleyerek “iş sağlığı ve güvenliği” kavramına dönüşmüştür (İş Sağlığı Kavram ve Kurallarının Gelişimi, 2015). Yaşanan kavramsal dönüşüm, iş sağlığı ve güvenliği alanında ulusal ve uluslararası düzeyde sivil toplum örgütlerinin ve kamu kurumlarının yanı sıra her geçen gün daha ayrıntılı hale gelen mevzuat ve kılavuzların hazırlanmasını da beraberinde getirmiştir.

Bilgi merkezleri, iş sağlığı ve güvenliği eksenli değişimde/dönüşümde en az göz önünde bulundurulmuş ve çok fazla dikkate alınmayan çalışma alanları içinde kalmıştır. Oysa bilgi merkezleri pek çok çalışma alanından farklı olarak çalışanlar ve yöneticilerin dışında kullanıcıları ile birlikte hayat bulan kurumlardır. Başka bir ifade ile bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının muhatapları, sadece çalışanlar değil aynı zamanda kullanıcılarıdır ve sadece bu ayrıcalık dahi bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını önemli ve vazgeçilmez kılar.

Bilgi merkezi çalışanları, genel olarak sürekli tekrarlanan otomatik ve manuel işler yaparlar ve bu işlerin önemli bir bölümü sağlıklı ve güvenli çalışma ortamının aşındırılması noktasında tehditleri de beraberinde getirirler. İş sağlığı ve güvenliğinin psikolojik strese ergonomiye, kötü iç hava kalitesinden çalışma alanlarının uygunluğu ve kişisel güvenlik tedbirlerine kadar bilgi merkezlerinde pek çok uygulama alanı vardır. Bu süreçte hayata geçirilecek pratikler ve ilkeler, bir çalışan olarak bilgi profesyonellerinin sağlıklı ve güvenli ortamlarda mesleklerini yapabilmeleri ve sunulan hizmetlerin devamlılığı açısından sanılandan ve bilinenden çok daha önemlidir. Söz konusu önemin bilincinde davranış ve uygulamalar konusunda bilgi merkezi yöneticisi, çalışanı ve kullanıcılarına düşen ayrı sorumluluklar olmalıdır.

Araştırmanın amacı Türkiye'deki *bilgi merkezlerinde can güvenliği riskini tehdit eden durumlar genellikle doğal afetlerden ve bu afetlerin somucunda ortaya çıkan yapısal ya da yapısal olmayan mimari hasarlardan kaynaklanır* algısının ötesine dikkat çekmektir. Çünkü bilgi merkezleri aralarında doğal afetlerin de neden olabileceği çok sayıda iş kazasına ve aynı zamanda meslek hastalığına açık çalışma ortamlarıdır ve bu konu, dünyada iş sağlığı ve güvenliği kapsamında ele alınmaktadır. Çalışma, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının bilgi merkezlerindeki yeri ve önemini ortaya koyacak kavramsal ilişkilendirme ile sınırlandırılmıştır. Konunun önemini daha anlaşılır kılma noktasında son derece yararlı olabilecek; ama başlı başına bir araştırma konusu olmayı hak eden iş sağlığı ve güvenliği kılavuzları ve rehberleri ile uygulama biçimlerine yer verilmemiştir. Bu konu ayrı bir çalışma olarak planlanmıştır. Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile bilgi merkezi ilişkisini doğrudan konu edinen, bunu yaparken de yalnız doğal afetler ile sınırlandırmayan çok az sayıda çalışmadan biri olan araştırma, ağırlıklı olarak betimleme yöntemiyle yürütülmüştür.

İş Sağlığı ve Güvenliğinin Kavramsal Boyutu

Teknolojinin yoğun kullanımı, endüstriyel çalışma alanlarındaki çeşitlenme ve hizmet sektöründeki büyümeye bağlı olarak yeni iş kollarının oluşması ve bu işlerin nitelik ve niceliğindeki sürekli değişim, iş sağlığı ve güvenliği kavramının bilinirliğini ve telaffuzunu artıran temel kaynaktır. İş sağlığı ve güvenliği, sosyal ve toplumsal yaşam başta olmak üzere hukuk, sağlık, teknoloji gibi birçok alan ile etkileşim içinde bulunan oldukça geniş bir alanı ifade etmektedir. Bu çoklu etkileşim ve içerik-önem yoğunlaşması, kavram çeşitliliğini ve hiyerarşik ilişkilendirme farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Buna karşın iş sağlığı ve güvenliği disiplini ve uygulamaları için her durumda ve ortamda vazgeçilmez kimlikte olan kavramlar ve tanımlamalar vardır.

İş sağlığı ve güvenliği disiplini, temel olarak üç kavram üzerinde biçimlenir ve etkinlik kazanır. Bu kavramlar bireyin sağlığı, güvenliği ve çalışma faaliyetidir. Bireyin sağlık ve güvenliğinin temini ve bu bütünlük halinin korunması, insanın en temel yaşama hakları arasında yer alır. Hatta diğer tüm hakların varlığı ve kullanımı, yaşama hakkına bağlıdır (Çiftçioğlu, 2012, s. 138) ve bu nitelik iş sağlığı ve güvenliği alanına da aynı içerik ile taşınmıştır. Yaşama hakkının ulusal mevzuatlar ve uluslararası anlaşmalarda en çok tekrarlanan ve güvencesinin sağlanmasının önemine dikkat çekilen unsurlardan biri olması, sağlık ve güvenlik kavramlarının her alanda önce evrensel kimlikleri ile yorumlanmasını sağlamıştır. Çalışma olgusunun da yaşamın bütünü içinde

temel bir faaliyet alanı olarak insanlık tarihi ile başladığı kabul edilir ve çalışmak her bireyin etkinliğidir. Bu noktada değişen şey, çalışmanın biçimi, yoğunluğu ve yaşam içindeki önceliğidir.

Sağlık, güvenlik ve çalışma kavramlarının evrensel kimliği, işçi sağlığı ve güvenliğinden iş sağlığı ve güvenliğine evrilmenin de dayanağıdır (Hughes ve Ferrett, 2011, s. 26). Çünkü çalışma nedeni ile işten ve iş ortamından kaynaklanan riskler sadece işçilerin değil bütün çalışanların sorunu olabilir. Bu konunun tüm çalışanların sorunu olabileceğinin fark edilmesi, bir yandan iş sağlığı ve güvenliği disiplinini geliştirirken diğer yandan çalışanın sadece işyeri ile sınırlı kalmadan yaşamın içinde de korunmasının gerekli olduğunun telaffuz edilmesini sağlamıştır (Kılıkış, 2014, s. 4).

Temelde işyerinde işin yapılması sırasında ya da iş ortamı veya çalışma çevresi koşulları nedeniyle işçilerin karşılaştıkları bütün risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması için alınması gereken önlemlere yönelik sistemli çalışmaları kapsayan iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin yapılmış çok sayıda tanım vardır. Bu noktada en çok tekrarlanan tanımlar, iş sağlığı ve güvenliği disiplininin her aşaması için evrensel referans merkezlerinden olan Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization [ILO])'nün tanımlarıdır. Her iki organizasyonun disipline ilişkin yaklaşımı *bütün mesleklerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin en üst düzeyde tutulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi çalışmaları* (World Health Organization, 2017; ILO, 2017) şeklinde örtüştürülebilir. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak iş sağlığı ve güvenliğinin kapsamı ve içeriği; işyeri ve işçi ile sınırlı kalmaksızın, bir işletmenin gerçekleştirdiği faaliyetlerden etkilenen **tüm insanların** (çalışanlar, ziyaretçiler, müşteriler, işyerindeki herhangi biri) sağlığına ve güvenliğine etki eden tehlikelerin ve tehlikeleri doğuran etkenlerin ortadan kaldırılması veya azaltılması çalışmaları (Arıcı, 1999, s. 82) şeklinde serimlenebilir. Söz konusu içerik ve sınırlılık, bilgi merkezlerinin niçin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile ilişkilendirilmesi gerektiğinin yanıtını da vermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının merkezinde iş kazası ve meslek hastalığı kavramları yer alır. Kaza kavramı, genel anlamda kasıt söz konusu olmaksızın meydana gelen ve sonucu arzu edilmeyen bir olayı belirtir (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012). Bu olayın işin yapılması sırasında gerçekleşmesi ise iş kazasıdır. İş kazasının teknik ve hukuki olmak üzere iki boyutu vardır. Teknik açıdan iş kazası, önceden planlanmamış, bilinmeyen ve kontrol altına alınamamış, çevresinde sakıncalar yaratabilecek olaylardır. Hukuki olarak kaza ve sonrasında yaşanan sürece ilişkin görev, hak, sorumlulukları ve ilişkileri içerir. İş kazalarının nedenleri kişisel, fiziksel, çevresel ve sosyolojik faktörler olarak gruplandırılabilir. Bir çalışanın; kişisel durumu (yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim, medeni hali), psikolojik durumu (duygusal durum, zihni doluluk, depresyon, üzüntü, epilepsi, davranış bozukluğu, fobiler, kullanılan bazı uyuşturuculara bağımlılık, sakinleştiriciler veya ağrı kesiciler, yorgunluk, uykusuzluk,...), fizyolojik durumu (kas yorgunluğu, fiziksel hastalıklar, körlük veya sağırılık,..) ve sosyolojik durum (mobing, işe bağlı doymuşluk sendromu,...) iş kazaları için önemli etkenlerdir (Health and Safety at Work, 2014). İş kazasının nedeni, kazadan hemen önceki durum veya harekettir. Yapılan istatistikler iş kazalarının %10'unun emniyetsiz durum, geriye kalan %90'ının emniyetsiz davranışlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2017).

Meslek hastalığı, iş kolu ayrımı yapılmaksızın bir çalışanın sağlığının, işveren tarafından yapılması istenen işten zarar görmesi sonucu olarak meydana gelen hastalık (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2017) olarak tanımlanır. Bir hastalığın meslek hastalığı olarak tanımlanabilmesi için üretimden ya da mesleğe ilişkin hizmet sunumundan kaynaklanması gerekmektedir (Baybora, 2012, s. 15). Meslek hastalığını iş kazasından ayıran en önemli unsur, aniden, bir anda ortaya çıkmasıdır. Meslek hastalığının ne zaman başladığı genellikle kesin olarak belirlenemese de, kişinin çalışma hayatında hastalığa neden olan etkenle ilk temasından 1 hafta ile 30 yıl aralığında ortaya çıkabileceği kabul edilir (Güven, 2011, s. 11). Meslek

hastalıkları kimyasal, fiziksel, biyolojik ve psiko-sosyal kaynaklı hastalıklar olmak üzere genel olarak dört gruba ayrılabilir (ILO, 2016).

Kimyasal kaynaklı meslek hastalıklarının bir kısmı intoksikasyon (zehirlenme), bazıları malign (tümör) hastalıklara yol açarken, kimileri de bağımlılık ve davranış değişikliği gibi bozukluklara neden olur. Ağır metaller, aromatik ve alifatik bileşikler ile gazlar meslek hastalığına neden olabilecek kimyasallardır. Fiziksel koşullar kaynaklı meslek hastalıkları, tekrarlayan işlere bağlı olarak ortaya çıkan bazı kas-iskelet sistemi bozulmalarına neden olabilecek hastalıklardır. Gürültü ve sarsıntı, tozlar, sıcak ve soğuk ortamda çalışma, düşük ve yüksek basınçta çalışma gibi ortamlar, fiziksel meslek hastalıklarının kaynağı olabilir. Biyolojik nedenli meslek hastalıkları ağırlıklı olarak bakteri ve virüslerden kaynaklanır. Sağlık, hayvancılık ve maden sektörleri başta olmak üzere, pek çok iş kolu biyolojik meslek hastalığına yakalanmak açısından potansiyel risk taşır. Psiko-sosyal koşulların neden olduğu hastalıklar ise istisnasız her meslekte karşılaşılabilecek olup günümüzün en yaygın meslek hastalığı olarak kabul edilir. Bu süreçte her meslek için farklı bireysel güçlükler vardır ve hastalığı tedavi etmek, hatta ortaya çıkmasını engellemek için farklı çözüm önerileri aramak gerekir.

İşyerindeki çalışma koşulları bazı hastalıkların daha hızlı ilerlemesine neden olur. Çünkü yapılan iş, bunların gelişimini hızlandırabilir. Doğal olarak alınacak önlemlerle bu ilerleme hızı yavaşlatılabilir ya da tamamen ortadan kaldırılabilir. Daha işe girme aşamasında, bir işin, kişinin sağlığına uygun olup olmadığı değerlendirilmesinin yapılması ve ona göre davranılması en etkili tedbir olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte meslek hastalıklarının koruma önlemleri; tıbbi koruma önlemleri, işyerinin işverene ait koruma önlemleri, işçiye ait koruma önlemleri olarak üç ana başlık altında toplanabilir (Fişek, 2014).

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının yukarıda özetlenmeye çalışılan temel kavramları tıpkı alanın kendisi gibi etkileşim halinde olduğu disiplinin öncelik ve yaklaşımlarına göre yeniden biçimlenebilir. İş sağlığı ve güvenliğinin ilgili olduğu alanın çeşitliliği ve temel kavramlarının farklı yorumlanabilirliğine karşın, disipline ilişkin olarak evrensel kabul görmüş temel ilkeler geliştirilmiştir. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Alli, 2008, ss. 17-19);

- İş sağlığı ve güvenliği tüm çalışanlar için bir haktır.
- İş sağlığı ve güvenliği alanına ilişkin politikalar oluşturulmalıdır.
- İş sağlığı ve güvenliğine yönelik politika ve programların amacı önleme ve koruma olmalıdır.
- Etkin bir program ya da politikanın oluşturulmasında en önemli unsur bilgidir.
- Sağlık tanıtımı, iş sağlığı uygulamalarının asıl unsurunu oluşturmalıdır.
- İşyeri bünyesinde, bütün çalışanların yararlanabildiği sağlık birimleri oluşturulmalıdır.
- İş kazasına maruz kalan ya da meslek hastalığına yakalanan çalışanlar için tazminat, rehabilitasyon ve tedavi hizmetleri sağlanmalıdır.
- Güvenli ve sağlıklı çalışma ortamlarının oluşturulmasında eğitim ve öğretim önemli iki unsurdur.
- İş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması konusunda çalışanların, işverenlerin ve yetkili birimlerin belirlenmiş görevleri, sorumlulukları ve yükümlülükleri olmalıdır.
- Politikaların uygulanmasını sağlamak amacı ile mevzuatın uygulanmasına yönelik denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Söz konusu ilkeler iş sağlığı ve güvenliği alanında uygulanacak politika ve programlar hakkında genel olarak bir fikir verse de bu bilgi yeterince ayrıntılı değildir. İş sağlığı ve güvenliği politikalarının ve uygulama alanlarının belirleneceği her özgün disiplin, bu ilkelerin hem önceliklerini değiştirecek hem de ilkelere yenilerinin eklenmesini beraberinde getirecektir (Gerek, 2008, s. 3). Bir iş koluna özgü iş sağlığı ve güvenliği politikaları ile uygulamalarını doğru

ortaya koyabilmek için ise iş sağlığı ve güvenliğinin evrensel evrimini bilmek ve bu süreci doğru yorumlamanın yanı sıra iş sağlığı ve güvenliğinin önem ve gerekliliğine de ikna olmak gerekir.

İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Evrimi ve Toplumsal Önemi

İş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarının günümüzde evrensel kabul gören bağımsız bir disiplin haline gelmesi için uzun bir serüveni geride bırakması gerekmiştir. Disiplinin evrimi genel olarak endüstri devriminden önce ve endüstri devriminden sonra olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınır. Bu noktada dikkate alınması gereken ayrıntı, endüstri devriminin -evrensel bir tarihi eşiği olmasına karşın- dünyanın farklı coğrafyalarında ve kültürlerinde farklı dönemlerde tecrübe edildiği gerçeğidir. İş sağlığı ve güvenliği dünyasının evrimi, endüstri devriminin kendine özgü evrensel tarihi ile koşut olarak gelişmiştir.

İnsanoğlu, tarih boyunca yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan yiyecek-içecek, giyecek, barınma gibi temel gereksinimlerini giderebilmek için çalışmak zorunda kalmıştır. Bireyin düzenli çalışmaya başlaması ile birlikte, işin yürütülmesine yönelik birtakım sorunlar da beraberinde gelmiştir (A Short History..., 2014). İş yapılırken çeşitli araç gereçlerin kullanılmaya başlanması, toprağın işlenmesi, topraktan çıkarılan taş ve madenlerin ev, yol ve su kanalı vb. yapımında kullanılmaya başlanması ile birlikte mesleğin icrasından kaynaklanan sağlık sorunlarında artış yaşanmasına neden olmuştur (Bilir ve Yıldız, 2013, s. 7; Kılıkış, 2014, s. 27). Bu sorunların ve çalışma yaşamına olan etkilerinin gözlenmesi, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının önemi konusunda ilk farkındalığın oluşmasını ve sınırlı da olsa çözüm önerileri geliştirmeyi sağlamıştır.

Literatüre bakıldığında modern iş sağlığı ve güvenliği disiplininin miladının Yunanlı filozof Herodot ile başlatıldığı görülür. İş sağlığı ve güvenliğini konu alan ve erişilebilen en eski yazılı kaynakların Antik Çağın bu ünlü düşünürüne ait olması söz konusu yaklaşımın temel nedenidir. Herodot bu metinlerden birinde ilk kez çalışanların verimli olması için yüksek enerjili besinlerle beslenmesinin gerekliliğinden söz etmiştir (Gerek, 2008, s. 3; Yiğit, 2011, s. 5).

Endüstri devrimi öncesi temel iş sağlığı ve güvenliği gelişmelerinin kronolojisi şu şekilde özetlenebilir (Yılmaz, 2011; A Short History...,2014; Akpınar, 2013; Baybora, 2012).

- **M.Ö. 2000'ler Hammurabi Kanunları:** Evlerin inşasında mülk sahibinin ve inşaat yürütücüsünün sorumluluklarının ayrıntılı belirlendiği ve inşaat sürecinin her iki taraf içinde sorunsuz yürümesinin hedeflendiği kurallar belirlenmiştir.
- **M.Ö. 1500'ler Antik Mısır:** Hekim ve mimar olan İmphotep, Mısır piramitlerinin inşasında çok kaza yaşandığını ve ağırlıklı olarak bel rahatsızlıklarının ortaya çıktığını belirlemiştir. Bunun sonucunda yeterli iş gücünün sağlanması ve bu gücün korunması için ilk işyeri tıbbi servisleri oluşturulmuştur.
- **Hipokrat:** Kurşun zehirlenmesini tanımlamıştır. Onun kaleminden çıktığı düşünülen Corpus Hippocraticum adlı kitapta ilk kez meslek hastalıklarından söz edilir. Kitapta özellikle madenlerde çalışanların karşılaşabileceği sağlık sorunları dile getirilerek bu sorunların meslek hastalığı olarak tanımlanmasının yolu açılmıştır.
- **Aristo:** Gladyatör diyetini tanımlayarak, bazı ayrıcalıklı meslekler için ayrıcalıklı beslenme biçimlerinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.
- **Galen:** Hastalıklarda çevre faktörünü (Miasma Teorisi) dile getirmiştir. Bir süre sonra bazı mesleklerde işin yapılması sırasında içinde bulunan çevrenin sürekli parçası olunması halinde hastalık nedeni olabileceği gerçekliği evrensel kabule dönüşmüştür. Tozlu yerlerde çalışanların öksürük ve nefes darlığı sorunu yaşayacağını dile getiren Pliny ile demircilerde görülen göz yanmalarının ve sürekli ayakta çalışanlarda varislerin oluşabileceğini belirten Juvenal bu gerçeğin ilk takipçilerindendir.

- **Gregorius Agricola-George Bauer:** Avrupa madenlerinde çalışan işçilerin sorunları ile ilgili klasik bilgiler ve basit çözüm önerileri içeren “De Re Metallica” adlı kitabı yazmışlardır.
- **Paraselsus:** İlk iş hekimliği kitabı olan “De Morbis Metallici”yi yazmıştır.
- **Bernardino Ramazzini:** İş sağlığı ve güvenliği konusunu bilimsel çerçevede ele alan ilk kişidir. Uzun araştırmalar sonucu kaleme aldığı meslek hastalıkları kitabı “De Morbis Artificum Diatriba” ile iş sağlığının kurucusu kabul edilir. Hekimlere “hastalarınızın mesleğini mutlaka sorun” diyerek iş sağlığı ve güvenliği tarihine en önemli notlardan birini düşmüştür. Aynı zamanda günümüzde ergonomi olarak adlandırılan çalışanın çalışma şeklinin, iş ve işçi uyumunun sağlık ve iş verimi üzerinde etkili olduğunu dile getiren ilk kişidir.

Endüstri devrimi, iş sağlığı ve güvenliği alanı ve uygulamalarına gerçek bilimsel kimlik kazandıran gelişme olmuştur. Makineleşmenin artmasını sağlayan devrim ile birlikte toplumsal ve teknolojik gelişmeler özellikle çalışma hayatında önemli değişimlere yol açmıştır. İş kollarının çok önemli bölümünde çalışanlar bağımsız hareket özgürlüğünden ayrılıp bağımlı bir iş ilişkisine girmek durumunda kalmıştır (Kılıkış, 2014, s. 29). Başka bir ifadeyle, üretim tekniklerinde yaşanan gelişmeler ile işverene bağımlı ve ücret karşılığında çalışan işçi sınıfı, fabrikalarda yeni mesleki risklerle karşılaşmıştır. Makinelerin ortaya çıkardığı yeni fiziksel, biyolojik ve kimyasal riskler ile çalışanların düşük ücret ve işini kaybetme kaygılarının birleşmesi, mesleğin icrasından kaynaklanan kaza ve meslek hastalıklarını da arttırmıştır (Loudoun ve Johnstone, 2015, s. 33).

İş sağlığı ve güvenliğini günümüzde yalnız iş hayatının değil sosyal yaşamın, toplumsal uyumun, kurumsal ve ulusal saygınlığın vazgeçilmez bir parçasına, sosyal ve ekonomik refahın bir göstergesine vardır endüstri devrimi sonrası gelişmeler şu şekilde özetlenebilir (Yılmaz, 2003; Şen, 2011; Baybora, 2012; A Short History..., 2014; Kılıkış, 2014); Hazırladığı raporla insanların hastalanmalarının önüne geçilmesi bakımından çevre ve barınma koşullarının önemine vurgu yapan S. Chadwick, çevre sağlığının kurucusu olarak kabul edilir. P. Pott, baca işçilerini merkeze alarak çalışma koşullarının ve ortamdaki maddelerin hastalıklarla ilişkisini saptayarak bu alanda yazılar yazmış ve hatta İngiltere’de Baca Temizleyicileri Kanununun çıkarılmasını sağlamıştır. Kendisi de bir işveren olan R. Owen’ın öncülüğünü yaptığı sosyalist akımlar sayesinde ilk işçi sendikaları ve ticaret odaları kurulmuş, belirli yaşın altındaki çocukların çalıştırılmaması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çalışma saatlerinin uygun standartlara çekilmesi konusunda ilk toplumsal farkındalık yaratılmıştır. 1844 yılında Britanya’da fabrikalarda işyeri hekimi bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Bunun ardından 1847’de işyeri denetimi ve iş müfettişliği yapısı oluşturulmuş, 1895 yılında tehlikeli bazı meslek hastalıklarının bildirilmesi zorunlu hale getirilmiş, 1900’de de işe giriş, periyodik sağlık muayenesi, tehlikeli işlerde özel muayeneler, çalışamaz duruma gelenler ve sakatlananlar hakkında rapor hazırlanması kuralı getirilerek çalışanların özlük haklarının korunması açısından yeni bir dönemin miladına ulaşılmıştır.

İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili ilk kanunlar İsviçre’de 1840, Fransa’da 1841, Almanya’da 1849, Amerika’da 1877 yılında çıkarılmıştır (Gençler, 2007, s. 17). İş kazası geçirenlere tazminat ödenmesi uygulaması ise ilk kez 1885 yılında Almanya’da uygulanmaya başlanmıştır (Gerek’ten aktaran Baybora, 2012, s. 6). Genellikle bireylerle ve ülkelerle birlikte anılan bu gelişmeleri iş sağlığı ve güvenliği disiplini için anlamlı hale getiren ve iş sağlığı ve güvenliğini günümüzde vazgeçilmez kılan asıl adımlar, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü gibi organizasyonların kurulması ve işlevlerinin, etkinlik alanlarının genişlemesi olmuştur. Uluslararası yapıları ve dünya ülkelerinin neredeyse tamamı tarafından kabul gören kimlikleri ile ön planda olan bu örgütler, günümüzde de iş sağlığı ve güvenliği dünyasına yön veren, standartlar belirleyen, kılavuzlar hazırlayan ve otorite olan organizasyonlar arasındadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2015 yılı verilerine göre yetersiz iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarından kaynaklanan sorunların ekonomik maliyeti her yıl dünya toplam gayri safi hasılasının %4 ile 5'i arasında bir orana karşılık gelmektedir (ILO, 2016). Yalnız bu rakam dahi, iş sağlığı ve güvenliğinin sadece çalışan ve işverenler için değil, dünyanın tamamı için ne denli önemli olduğunu tüm yalınlığı ile ortaya koymaktadır. Bu önem dikkate alındığında iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarında çalışanları korumak, üretim güvenliğini sağlamak ve işyeri güvenliğini sağlamak üzere üç temel amacın varlığından söz edilebilir. Bu amaçlar aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği disiplininin önem yoğunluk merkezleridir. İş sağlığı ve güvenliğinin günümüzde de ivmesi devam eden öneminin gelişmesinin nedenleri teknik, ekonomik ve sosyal zorunluluklar olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir (Gerek, 2008, ss. 15-16).

Çalışma yaşamına taşınan her yeni teknoloji bir yandan iş sürecini kolaylaştırıp süregelen riskleri azaltırken, diğer yandan da yeni iş risklerinin ve güvensiz çalışma ortamlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Başka bir ifade ile yeni teknolojilere bağlı olarak çalışma alanlarında yeni korunma yolları geliştirilirken, iş riskleri aynı oranda azalmamıştır. Daha yaygın olarak kullanılan kimyasallar, iş yaşamında her geçen gün yaygınlaşan depresyon ve strese bağlı psikolojik sorunlar iş sağlığı ve güvenliğinin teknik boyuttaki gerekliliğinin en önemli gerekçeleridir. Üretimde yeni teknolojilerin kullanımı diğer yandan üretim maliyetlerini arttırmıştır. Çünkü yeni teknolojinin işlevsellik kazanması daha fazla bütçe anlamına gelir. Bütçenin karlılık lehine dengelenmesi için çok daha seri üretimin yapılması gerekir. Daha seri üretim ise daha yoğun iş temposu demektir. Bu noktada da çalışanların motivasyonunun, maddi ve manevi beklentilerinin karşılanması ön plana çıkar ve bu süreçler ağırlıklı olarak iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile ilişkilidir. Çalışma koşullarının ulusal/evrensel standartlara uygunluğu, her iş için uygun nitelikte iş gücü istihdamının yapılması ve bu konulardaki toplumsal duyarlılıklar ise iş sağlığı ve güvenliğini vazgeçilmez kılan sosyal zorunluluklardır.

İş sağlığı ve güvenliği disiplini ile uygulamalarının günümüzdeki önemini vurgulamada yararlanılabilecek diğer bir matris de disipline genel, ülke ekonomisi, çalışanlar ve işverenler açısından bakarak (Kılıkış, 2014, ss. 20-25) yorum geliştirmektir.

- **Genel Olarak:** İş yaşamındaki eşitsizlikleri önleme ve korumadan yoksun çalışanlar ile işyerlerini güvenli hale getiren yasal sisteme dâhil edici yöntemler geliştirmede referans olan ve kılavuzluk eden unsurlardan biri de başarılı uygulamalardır.
- **Ülke Ekonomisi Yönünden:** Milli gelire olan etki, tazminatlar, kaybedilen işgücü, üretim kaybı, sağlık harcamaları, sosyal güvenlik primlerindeki kayıp uygulamanın ekonomi şemsiyesi altında yer alan alt başlıklardır.
- **Çalışanlar Yönünden:** Başarılı uygulamalar güvenli, hakların gözetildiği ve değerli hissedilen çalışma ortamlarının oluşmasına katkı sağlar.
- **İşverenler Yönünden:** Saygı duyulan, güvenilen, kredibilitesi yüksek, prestijli kurum ve kuruluş olma açısından uygulama ve sağlanacak başarı doğrudan belirleyicidir.

Tarihsel gelişim ve bu gelişimin dinamikleri ile şekillenen ve boyut kazanan önem ve gereklilik birlikte değerlendirildiğinde, iş sağlığı ve güvenliği disiplini ile uygulamalarının gelecekte çok daha yaygın ve önem yüklenmiş olacağını söylemek güç olmayacaktır. Teknoloji alanında yaşanan öngörülemez gelişmeler ile bu gelişmelerin iş dünyasına yansımaları da düşünüldüğünde sözü edilen beklentinin doğru bir yaklaşım olduğu bugün dahi hemen her iş kolunda ve ülkede büyük bir özgüvenle telaffuz edilmektedir.

Türkiye'de İş Sağlığı ve Güvenliğinin Gelişimi ve Genel Uygulamalar

İş sağlığı ve güvenliğinin Türkiye'deki gelişimini şekillendiren temel unsur, dünyanın genelinde olduğu gibi çalışma hayatında yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin çalışanlara

yansıması olmuştur. Ülkemizin iş sağlığı ve güvenliği tarihindeki temel dönemsel ayırım ise endüstri devriminden öncesi ve sonrası değil, Cumhuriyet'ten öncesi ve sonrası şeklinde olmuş ve tavır, alan literatürüne de yansımıştır. Ülkemizde gerçek anlamda endüstri atılımı Cumhuriyet'ten sonra başladığı için, iş sağlığı ve güvenliği disiplinine ilişkin serüvenimizin büyük bölümünün ev sahibi Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma hayatı birkaç yüzyıl boyunca esnaf kuruluşları ve zanaatkârlık şeklinde biçimlenmiştir. Esnaf birliklerinin yerini zamanla loncalar almış ve çalışma pratiğinin kural koyucusu, yürütücüsü ve sorumluları da bu loncalar olmuştur (Altan'dan aktaran Baybora, 2012, s. 6). Tanzimat dönemine kadar olan süreçte çalışan sayısının çok fazla olmaması, basit üretim teknolojilerinin kullanılması ve buna bağlı olarak iş risklerinin fazla olmaması nedeniyle yaşanan iş kazaları da küçük çaplı olmuştur (Kılıkış, 2014, ss. 39-40). Özellikle işin kendisinden kaynaklanan riskler taşıyabileceğinin düşünülmemesi, az sayıdaki iş kazasının toplumun çok fazla dikkatini çekmemesi, çalışanın kaza yapma payının ustanın işi öğretme becerisine dayandırılması, Tanzimat öncesi dönemde iş sağlığı ve güvenliğinin sosyal yaşamda neredeyse hiç yerinin olmadığını göstergesidir (Arıcı, 1999, s. 29-33). Başka bir ifadeyle, dönemin mevcut çalışma koşulları iş sağlığı ve güvenliğinin önemi ve gerekliliğinin çok fazla deneyimlenmemesine ve bu konudaki bilinçlilik düzeyinin gelişmemesine neden olmuştur.

Tanzimat sonrasında İmparatorluk ile Avrupa arasında yaşanan siyasi yakınlaşma, çalışma hayatında da değişiklikler yaratmış, bazı yasal düzenlemelerin yapılmasının yolunu açmıştır; ancak henüz kamunun dikkatini çekebilecek kadar bir işçi popülasyonunun olmaması nedeniyle çalışanların işe bağlı risklere karşı korunması ve bazı haklarının kurgulanmasına yönelik girişimler çok sınırlı ve yetersiz kalmıştır. 1865 tarihli *Dilaver Paşa Nizamnamesi*, 1869'da yürürlüğe giren *Maadin Nizamnamesi* ve İmparatorluğun ilk medeni kanunu olma kimliği ile 1876 yılında kabul edilen *Mecelle* (Gerek, 2008, s. 6; Akpınar, 2013, ss. 9-14; Kılıkış, 2014, ss. 40-41), ülkemizde modern iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin atılan ilk adımlar olarak kabul edilir.

Cumhuriyet ile birlikte Türkiye'de gerçek anlamda endüstrileşme hareketinin başlaması, üretim ve çalışma hayatında da değişim sürecini tetiklemiş, çalışanların haklarının korunması ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yönelik düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. İş sağlığı ve güvenliği ile uygulamalarına ilişkin ülkemizde Cumhuriyet'in kabulünün ardından yaşananları Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin resmi olarak başladığı 2003 yılından öncesi ve 2003 yılından sonrası şeklinde iki gruba ayırmak en gerçekçi yaklaşım olarak görülmektedir. Avrupa Birliği'nin üye ülkelerden beklediği iş sağlığı güvenliği uygulamalarına yönelik standartların her koşulda uygulanır olması ve bu disiplinin her iş kolunda aktif yürütülmesi noktasında gösterdiği özen, bu tarihsel bölümlendirmenin tek ve en önemli gerekçesidir.

Maden İşçisinin Hukukuna Dair Kanun, Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan Amelenin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname, Borçlar Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Hafta Tatili Kanunu, Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ve İş Kanunu'nun yanı sıra 1945 yılında resmîyet kazanan Çalışma Bakanlığı 2003 yılı öncesinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları açısından ülkemizde atılan en önemli adımlardır (Deniz, 2007; Bayram, 2008; Gerek, 2008; Baybora, 2012; Kılıkış, 2014). Bu bölümde en dikkat çekici gelişme İş Kanunu'na dayanılarak 1973 yılında çıkarılan 520 maddelik İş Sağlığı ve Güvenliği Tüzüğü'dür. Söz konusu tüzük 2003 yılı öncesinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına verilen önemin zirvesi olarak kabul edilir.

Başta Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmesi olmak üzere, uluslararası ilgili diğer mevzuatlar da dikkate alınarak 2003 yılında yürürlüğe giren yeni İş Kanunu, ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği açısından yeni bir dönem başlatmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerinin ulusal kabulü ve Avrupa Birliği uyum sürecinde Avrupa Birliği normlarının benimsenmesi, yeni

kanunun şekillenmesinde belirleyici olan faktörler olmuştur (Tuncay, 2008, s. 28). Bu kanunun ilgili diğer mevzuatlardan en önemli farkı “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği” anlayışının “İş Sağlığı ve Güvenliği” şeklinde değişmesi olmuştur. Yeni kanun devlet, resmi kurumlar, işverenler ve çalışanlara o ana kadar çok telaffuz edilmeyen yeni hak, görev ve sorumluluklar getirmiştir.

Yeni iş kanununun oldukça kapsamlı ancak iş sağlığı ve güvenliği açısından dağınık ve disiplinin ulusal/uluslararası standartlarda uygulanabilirlikten uzak yapısı pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız iş sağlığı ve güvenliği kanununun olması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Ardından 2006-2008 ve 2009-2013 dönemi Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Politika Belgelerinde de bağımsız bir İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun çıkarılması hedef olarak belirlenmiştir (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2017). Devlet ve hükümetin yanı sıra iş dünyasının işveren ve çalışan saflarında yaşanan farkındalığın ardından, tüm iş alanlarını ve tüm çalışanları kapsayan, yeni bir anlayışı benimseyen ve genel olarak işveren yükümlülükleri üzerine şekillenen 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu 2012 yılında yürürlüğe girmiştir.

Yürürlüğe girdiği andan itibaren ülkede alana ilişkin yönlendirici otorite olan uygulamaların yeterlilik/yetersizlik düzeyini belirleyen Kanun kapsamında bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili uygulamalarda karşılaşılan sorunlar aşağıdaki başlıklar altında gruplandırılabilir (Gerek, 2012, ss. 62-66):

- İşyerlerinin yapısından kaynaklanan sorunlar,
- Yasal düzenlemelerden kaynaklanan sorunlar,
- İstatistiksel veriler ve araştırma sonuçlarından kaynaklanan sorunlar,
- Örgütlenme ve bütçe yetersizliklerinden kaynaklanan sorunlar,
- Eğitimle ilgili sorunlar,
- Kazalardan sonra ortaya çıkan sorunlar.

İşyerlerinde sağlıklı ve güvenli çalışma ortamlarının sağlanması ile yukarıda sıralanan sorunlara çözüm getirilmesi, devlete Anayasa ile verilen görevler arasındadır. Devlet bu görevlerin bir bölümünü bizzat kendisi üstlenerek, bir bölümünü de çalışma hayatının paydaşlarına yükleyerek yerine getirir. Bu noktada devlete, hükümete, devlet kurumlarına, iş kollarına, işverenlere ve çalışanlara düşen sorumluluklar vardır; ancak iş sağlığı ve güvenliği dünyasının tüm paydaşları ve sorumluluklarına ilişkin asıl denetim devletin görevidir. Ülkemizde bu denetimi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı sorumluluğunda İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, İş Teftiş Kurulu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi ve Sosyal Güvenlik Kurumu yerine getirmektedir.

Yukarıda sözü edilen kurumlar ve aralarında yürütülen organizasyonun temel amacı, ülkede yaşam alanı bulan her iş kolunu ve o işten faaliyet gösteren her çalışanı iş sağlığı ve güvenliği disiplini ve uygulamaları açısından desteklemek ve denetlemektir. Ulusal mevzuat geliştirme, kılavuzlar, yönlendirici alt mevzuatlar ve iş sağlığı ve güvenliği kontrol listeleri oluşturma, süreçten sorumlu devlet kurumlarının en yaygın uygulamalarıdır. Örneğin İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü’nün resmi web adresinde 3 Haziran 2017 tarihi itibarı ile 36 farklı iş koluna yönelik kontrol listesi, açık erişimle muhataplara sunulmuştur (İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, 2017). Bakkal ve marketler ile süt ürünleri imalathaneleri gibi dikkat çekici pek çok iş kolunun yer aldığı bu listede maalesef kütüphane, arşiv ya da başka bir bilgi merkezi türüne yer verilmemiştir.

Bilgi Merkezlerinde İş Sağlığı ve Güvenliği

İş sağlığı ve güvenliği disiplininin yukarıda özetlenmeye çalışılan kapsam ve etkinlik alanı dikkate alındığında söylenebilecek ilk evrensel gerçeklik, her mesleğin sağlık ve iş güvenliği riski taşıdığıdır. Bu noktada değişebilecek olan şey, her meslek ve o mesleğin çalışma koşullarına bağlı olarak söz konusu riskin derecesidir. Çalışma dünyası, meslek ve o mesleğin icrasından kaynaklanabilecek sağlık ve güvenlik risk durumları dikkate alınarak, yüksek riskli,

riskli ve az riskli iş kolları olarak üç ana grupta sınıflandırılmıştır (İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012; ILO, 2017; WHO, 2017). Evrensel kabul gören bu sınıflamaya göre kütüphane, arşiv gibi bilgi merkezleri az riskli meslek grupları arasında yer almaktadır; ancak bu sınıflama, iş sağlığı ve güvenliği açısından az riskli kategoride yer alan mesleklerde iş sağlığı ve güvenliği sorunlarının yaşanmadığı anlamına gelmez. Çünkü sözü edilen sağlık ve güvenlik olduğunda, bireyler ya da kurumlar mağdur olana kadar bu konunun kendilerini ilgilendirmediklerini düşünürler. Oysa tıpkı iş sağlığı ve güvenliği disiplini gibi iş kazası ve meslek hastalığı riski de her çalışan ve meslek kolu için görmezden gelinemeyecek bir gerçekliktir.

Bir iş kolunun meslek olarak kabul edilmesinin ön koşullarından biri o mesleğin bir ücret/bedel karşılığında, yani profesyonel olarak yapılıyor olmasıdır. Profesyonelliği güçlendiren ve zenginleştiren yeterliliklerin başında ise o işin ne kadar köklü bir tarihinin olduğu yer alır. Kütüphanecilik ve arşivciliğin tarihin en eski meslekleri arasında kabul edildiği dikkate alındığında, bilgi profesyonelliği mesleğinin mesleki kabul ve uygulama pratikleri açısından yeterliliği en yüksek çalışma alanlarından biri olması beklenir; ancak mesleğimizin en azından iş sağlığı ve güvenliği açısından bu yeterlilik ve farkındalık düzeyinde olduğunu söylemek olanaklı değildir. Ulusal ve evrensel alan yazını da bu gerçekliği yansıtmaktadır. Zira iş sağlığı ve güvenliği, hem ulusal hem de uluslararası literatürde en az ele alınan çalışma alanlarından biri olarak görünmektedir. Dünyada öncülüğünü Kanada ve Yeni Zelanda'nın yaptığı çok az sayıda ülkede iş sağlığı ve güvenliği disiplini ile bilgi merkezleri ilişkisi, önemi ve gerekliliği daha özenli ele alınabilmiştir. Kapsam ülkemiz olduğunda yaklaşımın çok da özenli olmadığı söylenebilir. Güneş (2009) tarafından hazırlanan doktora tezinin dışında doğrudan bu konuya odaklanan bir araştırmanın yapılmamış olması, iş sağlığı ve güvenliği ile bilgi merkezleri ilişkisinin sınırlı ölçülerde ele alındığı sınırlı sayıda çalışmada da eğilimin daha çok doğal afetler kapsamında ve bilgi merkezi binalarında yapısal olan/olmayan riskler merkezinde yoğunlaşması (Küçükcan, 2008; Akkaya, 2013; Bitri ve Er, 2013; Demir, 2013; Kuzucuoğlu, 2014) varılan tespiti doğrular niteliktedir.

Hammadde olarak bilgiyi kullanan bilgi merkezleri ve bu merkezlerin çalışanları olan bilgi profesyonelleri bilgi çağının getirdiği teknoloji odaklı yoğun değişim ve farklılaşmadan en çok etkilenen mesleklerden biri konumundadır. Bu başkalaşma bir yandan mesleğin binlerce yıllık temel pratiklerini çağın gereklerine dönüştürürken, diğer yandan da çalışma biçim ve pratiğine yenilerini eklemektedir. Başka bir ifade ile bilgi merkezleri her geçen gün geleneksel ve yeni iş uygulamalarının birlikte harmanlandığı iş kollarıdır. Bu mesleki değişim ve yenilenen alt çalışma kolları bilgi merkezi kullanıcıları ile birlikte düşünüldüğünde, iş sağlığı ve güvenliğinin bilgi merkezlerindeki önemi ve gerekliliğinin bilinenden ve sanılandan çok daha büyük olduğunu söylemek güç olmayacaktır.

Bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği, yalnız kurum, yöneticileri ve çalışanlar için değil, aynı zamanda kullanıcılar için de önemli ve gereklidir. Bu da iş sağlığı ve güvenliğini bilgi merkezleri açısından çok daha anlamlı hale getirmektedir. Bilgi merkezleri, yapılan işler ve verilen hizmetler açısından çok sayıda sağlık ve güvenlik tehlikeleri ile karşı karşıyadır. Bu tehlikeler; psikolojik stres, kayma tehlikesi, takılıp düşme, bel ağrıları, kişisel güvenlik kaygıları, yetersiz iş istasyonları, yetersiz aydınlatma, toz, küf ve kötü iç hava kalitesi olarak listelenebilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 11). Çalışmada, bilgi merkezlerindeki iş sağlığı ve güvenliği riskleri ve unsurları genel çalışma ortamı, çalışma ortamının fiziksel özellikleri, çalışma ortamındaki hava kalitesi, çalışanların psiko-sosyal sorunları, ergonomik sorunlar ve meslek hastalıkları alt başlıklarında değerlendirilmiştir.

Genel Çalışma Ortamı

Endüstri devrimi ile birlikte çalışma hayatı belirli saat aralıklarında yürütülmeye başlanmış ve işyerleri insanların günlük yaşamalarında en fazla zaman geçirdikleri yerlerden birine

dönüştürmüştür. Bu yeni sosyal ve toplumsal hayat ile birlikte insanların çalışma ortamı ve bu ortamın çalışana sunduğu konfor ve sağlık çok daha önemli hale gelmiştir. Çağdaş sağlık anlayışı, risk altındaki çalışanın gereksinimlerine uygun, özel nitelikleri olan çalışma ortamlarını öngörmektedir (Güneş, 2009, s. 2). Çalışma ortamının iş sağlığı ve güvenliği açısından nitelikli hale gelmesi sadece çalışanın performansını ve iş tatminini değil, kurumun ve ulusal sermayenin de verimliliğini arttıracaktır.

Çalışmanın giriş bölümünde de ifade edildiği gibi, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının asıl amacı, iş sağlığını tehdit eden ve meslek hastalığına neden olabilecek ortamların oluşmasını engellemektir. Bu koşulların çok önemli bir bölümü doğrudan genel çalışma ortamı ile ilgilidir ve bu ilişki bilgi merkezleri için de geçerlidir. Bilgi merkezlerinde genel çalışma ortamında çalışanın sağlığını ve iş güvenliğini tehdit edebilecek risklerin azaltılmasında en etkili çözümlerin başında -diğer iş kollarında olduğu gibi- sistemli ve kapsamlı bir iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin kurumda sürekli yürütülüyor olması yer alır. Söz konusu olan bilgi merkezleri ise bu eğitimin yönetici, çalışan ve kullanıcılar için ayrı ayrı kurgulanması yararlı olacaktır.

Bilgi merkezlerinde genel çalışma ortamına ilişkin diğer bir etkili önleyici tedbir de yeni işe başlama sürecinde çalışanlara ve yöneticilere yönelik kontrol listeleri oluşturmaktır. Bu kapsamda listede yer verilebilecek sorular ve kontrol maddeleri şu şekilde gruplandırılabilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, ss. 3-4):

Çalışanlar için;

- İşin olası tehlikeleri nelerdir?
- Sağlık ve güvenlik kuralları ve sorumluluklarına ilişkin eğitim var mı?
- Sağlık ve güvenliğe ilişkin olarak sorumluluklarım nelerdir?
- Bir hata ile karşılaşmam durumunda kime danışacağım?
- Yazılı hale getirilmiş güvenli iş uygulamaları mevcut mu?
- Respiratör (solunum cihazı, nefes filtresi, gaz maskesi) gibi kişisel koruyucu cihaz kullanmam gerekiyor mu?
- Yangın veya diğer acil durumlarda ne yapmam gerekiyor?
- Yangın söndürücülerini, ilk yardım kitlerini ve odaları nerede bulabilirim?
- Güvenliğe ilişkin soruları cevaplamak kimin sorumluluğundadır?
- İş esnasında yaralanırsam ne yapmam gerekiyor?

Yöneticiler (iş sağlığı ve güvenliğinden sorumlu olanlar) için;

- Çalışanlara güvenliğin önemini anlatılması.
- Çalışanlara güvenlik kurallarının sürekli olarak hatırlatılması ve bilgilerin güncellenmesi.
- Güvenli iş uygulamalarının yürütülmesi ve çalışanların bunlara uyup uymadığından emin olunması.
- Güvenli davranış için övgülerde bulunulması.
- Güvenli çalışma uygulamaları geliştirme ve tehlike tanımlamaya katılım için çalışanların teşvik edilmesi.
- Katılımların ödüllendirilmesi.
- Bir örnek oluşturulması.
- Kitap, video veya literatür gibi konularda personel tarafından sağlanan güvenliğin uygulanmasının sağlanması.
- Çalışanların bilgilendirilmesi ve onların söyleyeceklerinin/fikirlerinin dinlenmesi.

Genel çalışma ortamına yönelik iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının başarısında çalışanların bireysel özellikleri ve işin doğasına ait rutin işlerin yürütülmesinin süreçleri kadar etkili olan diğer unsurlar ise çalışma ortamının kendine özgü yapısı ve çalışma arkadaşlarıdır.

Bu unsurlara ve bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği sürecindeki rollerine, ilgili alt bölümlerde ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Çalışma Ortamının Fiziksel Özellikleri

Gürültü, haşereler, aydınlatma, merdivenler, havalandırma, ısı ve nem bilgi merkezi çalışma ortamının fiziksel özelliklerini ve bu özelliklerin yeterliliğini belirleyen kriterlerdir. Bu noktada bilgi merkezinin bağımsız bir konumda, başka birimler ya da kurumlarla ortak kullanılma durumunda kalınmayan bir yapı olması, ortamın fiziksel özellikleri açısından en çok önemsenen ve diğer fiziksel risk faktörlerinin gerçekleşme olasılığını da aşağıya çeken asıl unsur olarak kabul edilir.

Bilgi merkezlerinde çalışma ortamının en önemli unsurlarının başında kitaplar ve diğer bilgi kaynakları, bilgi kaynaklarının yerleştirildiği raflar, okuyucu ve çalışanların kullandığı masalar, bilgisayar üniteleri yer alır. Bu unsurlar konusunda gösterilecek özen, tedbir ve konfor iş sağlığı ve güvenliği açısından çalışma ortamını nitelikli hale taşıırken, sıkışık, bireysel ve kurumsal kullanım önlemlerinin alınmamış ve standartlardan uzak olunması da kurumu iş sağlığı ve güvenliği açısından daha riskli hale getirecektir.

Gürültü genel olarak insan ve toplum üzerinde olumsuz etkiler meydana getiren istenmeyen ve çoğunlukla yapay olarak oluşturulan rahatsız edici sesler (Güneş, 2009, s. 5) olarak tanımlanır. Gürültü düzeyinin ölçü birimi dB (desibel)'dir. Normal konuşma seviyesi, genellikle 60-65 dB(A)'dır (A-ağırlıklı desibel). Sıkıntı ve rahatsızlığı önlemek için arka plan gürültüsü 50-55 dB(A) olmalıdır. Kütüphaneler için de arka plan gürültü değeri yaklaşık 50 dB(A)'dır (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 35). Gürültülü bir ofisin sağlığa neden olması muhtemel değildir, ancak kas gerginliğinde artışa ve yorgunluğa neden olan bir stres kaynağı olabilir. Bilgi merkezlerindeki gürültü seviyesi de genellikle çok azdır ve işitme kaybı riski teşkil etmez; ancak gürültü seviyesinin az olması sıkıntı, enerji düşmesi ve oyalanmaya neden olabilir. Bilgi merkezindeki gürültüyü kontrol etmenin temel amaçları şunlardır: Sözlü iletişimin aksamamasını sağlamak, doğabilecek rahatsızlık ve stresi önlemek, zihinsel çalışma esnasında yoğunlaşma ile ilgili çabayı en aza indirmek. Bilgi merkezlerinde gürültüyü kontrol altına almak için kullanılan standart yöntemler ise şunlardır: Makinelerin altında dolgu; gürültülü makinelerin kapakla korunması; yerlerin halı kaplanması; ses emici bölmeler oluşturulması; akustik tavan plakaları; gürültülü ekipmanın değiştirilmesi, izolasyonu veya yerinin değiştirilmesi (Voluntary Code of Practice..., 1998, ss. 13-14).

Bilgi merkezleri bazı coğrafyalarda ve bölgelerde özellikle kış aylarında sıçan, fare vb. haşere sorunuyla karşılaşmaktadır. Haşereler, gıdadan ziyade kitap tutkalı, yapıştırıcı, kâğıt ve kumaş parçalarını yer. Bilgi merkezlerinde pislenmiş veya parçalanmış sayfaların olması, kurumda haşerenin varlığına işaret eder. Koleksiyonun bütünlüğünün tehdit edilmesinin yanı sıra haşere dışkı ve idrarı ile temas etme, bilgi merkezi çalışanları ve kullanıcılarında alerji, solunum problemi ve astıma neden olabilir.

Aydınlatma, bir nesne veya yüzeye düşen ışık miktarı olarak tanımlanmakta ve "lux" (10 lux = yaklaşık 1 ayak-mum) denilen birimle ölçülmektedir. Çalışma ortamında iyi bir aydınlatmanın sağlanması, iş sağlığı ve kazalardan korunma bakımından son derece önemlidir. İyi bir aydınlatma için ışık miktarı, parlaklık, kontrast, ışın boyutları, süre, yansıma ve renk etkenleri göz önünde bulundurulmalıdır (Güneş, 2009, s. 7). Yetersiz aydınlatmanın olduğu çalışma ortamları kazalara ve iş veriminin düşmesine neden olur. Görme sorunları ortaya çıkar, çalışanlar çabuk yorulur ve iş verimi düşer. Benzer etkiler bilgi merkezi kullanıcıları için de söz konusudur. Eğer ışık fazla ise bu sefer gözlerin kamaşmasına ve görme sinirinin aşırı uyarılmasına bağlı rahatsızlıklar baş gösterir (Güler, 2002, s. 26). Bilgi merkezlerinde aydınlatmanın yetersiz ya da uygunsuz düzeyde olması göz yorgunluğu (ağrı, kaşıntı, kızarıklık ve sulanma), bulanık görme, göz kuruluğu ya da tahrişi, ekran parlaklığından gelen rahatsızlık,

gözlük ve kontak lenslerin sık sık değişmesi ve baş ağrısı gibi sağlık sorunlarına neden olabilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 38).

Pek çok bilgi merkezi için merdivenler çalışma alanının doğal bir parçasıdır. Eğer çok katlı mimari yapılarda bilgi hizmeti veriliyor ise merdivenler iş sağlığı ve güvenliği açısından çok daha önemli hale gelir. Bilgi merkezlerinde sabit merdivenlerin yanı sıra yüksek yerlerde çalışmayı ya da derme düzenlemeyi sağlayan küçük portatif merdivenler de kullanılmaktadır ve bu durum merdiveni bilgi merkezlerinde daha önemli kılan diğer bir ayrıntıdır. Sabit merdivenler, bilgi merkezlerinde yapısal olan merdivenlerin dışında kullanılan merdiven türlerinden bazıları şunlardır; sabit merdivenler, sabit merdivenler için küçük merdiven, taşınabilir merdivenler, basamaklı merdivenler, tabureler, dönen merdivenler (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 80). Kullanılan her merdiven türü için ayrı önlemler almak gerekir. Yapısal ya da yapısal olmayan merdivenlerin dik veya dar olması ile aydınlatmasının zayıf olması iş sağlığı ve güvenliği açısından bir risk oluşturmaktadır. Yöneticiler daha iyi aydınlatma yerleştirerek, korkulukları geliştirerek, merdiven parmaklığı ve kulpları ekleyerek, merdiven alanlarına ilişkin risk uyarı işaretleri koyarak bu riski azaltabilir. Çalışanlar ve kullanıcılara düşen de merdivenlerde daha dikkatli hareket etmektir. Merdiven boşlukları kitap arabalarından ve diğer teçhizattan uzak tutulmalıdır (Voluntary Code of Practice..., 1998, s. 12).

İş sağlığı ve güvenliği açısından diğer fiziksel durumlar kadar önemli olan başka bir unsur da termal konfordur. Termal konfor, hava ısısına, neme ve hava hareketine bağlıdır. Kabul edilen ısı ve nem aralıkları, kişinin ne soğuk ne sıcak hissettiği, tipik ofis kıyafetleri giydiği konfor bölgesi olarak tanımlanır. Sıcaklığın 17-22°C, nemin ise %45-70 aralığında olması, bilgi merkezlerinde termal konfor için ideal aralıklar olarak kabul edilir (Voluntary Code of Practice..., 1998, s. 13). %20'den daha az olan nem, boğaz ve cilt kuruluşuna ve vücutta statik elektrik birikimine neden olabilir. Daha yüksek nem (%70'den fazla) ise insanların ortamı havasız hissetmesine ve bu durum çalışma ortamında bakteri ve mantar oluşumuna (özellikle de kapalı alanlarda) sebebiyet verir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 36). Küf, bakteri ve mantarlar, bazı hassas kişilerde alerjik reaksiyonlar yaratır ve bu reaksiyonlar, hassasiyeti olan çalışanlar ve kullanıcılar için ciddi sağlık sorunları anlamına gelir.

Çalışma Ortamında Hava Kalitesi

Çalışanların ve kullanıcıların sağlığı açısından bilgi merkezlerinde sürekli kontrol altında tutulması gereken süreçlerden biri, binanın sürekli havalandırılmasıdır. Bilgi merkezlerinin içi çalışanların ve kullanıcıların konforuna ilişkin ihtiyaçları karşılayan, binadaki koleksiyonları koruyan, başta bilgisayar olmak üzere diğer ekipmanlara uygun donanım ve içerikte olmalıdır.

Bilgi merkezlerinde çalışma ortamının hava kalitesini düşürebilecek olası riskler, havalandırma sistemi ile alınan ve dış hava ile giren hava kirleticileri; bitkilerden gelen küf, mantar gibi biyolojik kirleticiler; bina inşaatında kullanılmışsa eğer fiberglas ve asbest lifleri; kontrplak, yonga ve halı gibi malzemelerden gelen formaldehit; boya, yapıştırıcı, kozmetik ve temizlik ürünleri tarafından üretilen uçucu organik bileşikler; halı, mobilya, halı yapıştırıcıları, boya ve vernikler, temizlik ürünlerinden gelen emisyonlar; solunan havadaki karbondioksit ve sigara dumanı; binadaki kişilerden gelen vücut kokuları ve parfümler; bilgisayar, fotokopi makinesi veya diğer ekipmanlardan gelen zehirli gazlar; iç sıcaklık, nem, gürültü, aydınlatma ve hava hareketi; yetersiz nem kontrolü ve diğer çevre koşullarından dolayı artan bakteri, virüs, küf ve toz akarları olarak sıralanabilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006).

İşlevsellik ve sağlık açısından binaya dışarıdan toplam havanın en azından % 10-20'si kadar temiz hava girişinin olması önerilir. Havalandırmada tam verimlilik için toz ve dumanlar mümkün olduğunca ortadan kaldırılmalı veya minimize edilmelidir. Binadaki havalandırma sistemlerinin uygun ısı ve nem içerecek şekilde geliştirilebilmesi ve bu sistemlerin etkin biçimde çalışabilmesi için öncelikle temizlik işlemleri ve sağlığa uygunluk ile ilgili

düzenlemelerin yapılması gereklidir (Güneş, 2009, s. 13). Lazer yazıcılar ya da diğer fotokopi makineleri mümkün olduğunca iş istasyonlarından uzağa yerleştirilmelidir. Bu tür donanımları barındıran odalar daha sık ve özenli havalandırılmalıdır. Binalar klimalı ise tıkanıklık sorunlarını çözmek için uzman desteği ve tavsiyesi alınmalıdır. Bahsedilen önlemler konusunda özenli davranılmaması, ortamda zayıf iç hava kalitesine neden olur. Zayıf iç hava kalitesinden kaynaklandığı kabul edilen sağlık ve konfor sorunları arasında baş ağrısı, yorgunluk, boğaz kuruluğu, nefes darlığı, ciltte tahriş, baş dönmesi, gözlerde kaşıntı, burun akması ve genel rahatsızlık hissi sayılabilir. Söz konusu sağlık sorunlarına neden olan mekanlar için “hasta bina sendromu” tanımlaması yapılmaktadır (Voluntary Code of Practice..., 1998; Health and Safety Guide for Libraries, 2006). Mekân, hastalıklarını ve nedenlerini bu binada çalışan ya da zaman geçiren insanlara geçirerek onların sağlık sorunları yaşamasına neden olur.

Çalışma ortamının hava kalitesini ve doğal olarak çalışanların (bilgi merkezlerinde kullanıcıların da) sağlığını tehdit eden diğer bir tehlike, uçucu organik bileşiklerdir. Günümüzde hemen her iş kolunun çalışanları sıvı, gaz ve toz şeklinde birtakım kimyasallara maruz kalmaktadır. Bir bilgi merkezinde uçucu organik bileşikler boyadaki, kaplama çözücülerdeki, boya sökücülerdeki, boya incelticilerdeki, yapıştırıcılardaki, halıdaki, fotokopi makinesindeki, akustik tavan fayanslarındaki, oda spreylilerindeki, temizlik malzemelerindeki, kozmetik ve organik çözücülerdeki ve sigara dumanındaki çözücüler ile ortama yayılır ve oradan da çalışanlara ve kullanıcılara geçer. Uçucu organik bileşikler yorgunluk, baş ağrısı, bulantı, uyuşukluk, baş dönmesi, halsizlik, eklem ağrıları, bulanık görme, cilt ve göz tahrişi rahatsızlıklarına neden olur (Health and Safety Guide for Libraries, 2006). Maruz kalma süresi ve düzeyi arttıkça, insan daha fazla solunum sorunu, göğüste ağrı ve mide bulantısı yaşar.

Bilgi merkezlerinde çalışma ortamının hava kalitesini düşürebilecek diğer unsurlar arasında toz, endüstride yararlanılan, özellikle bakalit, formika, melamin yapımında kullanılan, doymuş aldehytlerin ilki olan formaldehit, küf, toz akarları ve her türden temizlik malzemeleridir. Bu unsurlara koku hassasiyeti de eklenebilir. Bazı bireyler, kokuya karşı alerjik reaksiyon gösterebilir. Eğer kişi kokuya karşı hassas ise, çalışma alanı birey için uygun hale getirilmelidir. Bu durumda aşırı parfüm veya kolonya kullanmaktan kaçınmak, temizlikte kokusuz temizlik ürünleri kullanıldığından emin olmak çalışanların ve kullanıcıların sağlık hallerinin korunması noktasında çözüm adına önerilebilir.

Ergonomik Sorunlar

En geniş anlamıyla ergonomi, çalışan ile çalıştığı işin birleşmesi bilimidir (Sornam, Arputharaj ve Mahalakshmi, 2011, s. 627). Ergonominin temel amacı, insanlara uygun işlerin tasarımını oluşturarak, insanın yaşam kalitesini iyileştirmek ve giderek toplum refahına katkı sağlamaktır (Güneş, 2009, s. 26). İş risklerinin azaltılması ve sağlık açısından çalışma alanı konforunun artırılması da yaşam kalitesinin yükselmesi kapsamında değerlendirilir. Bu açıdan ele alındığında ergonomi insan kullanımına yönelik tasarım, çalışma ve yaşama koşullarının en uygun hale getirilmesi çalışmalarının tümüdür. Ergonomi aynı zamanda tasarım ile bağlantılıdır. Tasarımla ilgili yetersiz veriler birçok iş kazası ve iş kaynaklı sağlık sorununun temelini oluşturabilir (Güler, 2004, s. 81). İş kazalarının ve işe bağlı sağlık sorunlarının önlenmesinde ergonominin önemli bir rolü vardır ve çalışma niteliği dikkate alındığında bu iş kolları arasında bilgi merkezlerinin de önemli ve öncelikli bir yeri vardır.

Zayıf ergonomik koşullar, kas-iskelet sistemi hastalıkları ile sonuçlanır. Bu hastalık bireyin yaşam konforunu doğrudan olumsuz etkiler. Bu yaralanmalar, tendon ve ligament diye bilinen kas ve doku bağlayan kaslarda yaşanır. Bu ergonomik yetersizliğin iş sağlığı ve güvenliği disiplindeki karşılığı, işle ilgili kas-iskelet yaralanmalarıdır. İşle ilgili kas-iskelet sistemi hastalıkları, ergonomik yetersizlikler ışığında oluşum nedenleri açısından tekrarlama, efor, duruş ve süre olarak dört temel gruba ayrılmıştır (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s.47).

Tekrarlanan hareketler, kas-iskelet sistemi hastalıkları için, özellikle de aynı grup kas ve eklem çalıştığı başta gelen risk unsurlarından biridir. Klavye ile yazma, fare kullanımı ve veri girişi bilgi merkezlerinde de önemli çalışma istasyonlarından olan ofis işlerinde tekrarlanan ve ergonomik sorunlar yaratabilecek hareketlere örnektir. İş gerçekleştirmek için önemli bir fiziksel efor gerektiğinde hareketler güçleşir. Efor miktarı, kaldırılacak nesnenin ağırlığı veya vücuda ilişkin yerleştirme gibi birçok unsura bağlıdır. Kitaplar ve kullanıma hazır hale getirilmeleri bilgi merkezlerinde efor gerektiren en önemli ve kapsamlı işlerdir. Sabit veya yanlış vücut pozisyonları uzun süre devam ettiğinde rahatsızlık ve yorgunluğa sebep olabilir. İş gereği bilgi merkezlerinde de bazen aynı pozisyonda uzun zaman kalmak gerekebilir. Saatlerce aynı pozisyonda oturan kişi rahatsızlık hisseder. Bu rahatsızlık hem fiziksel ve ergonomik hem de psikolojik olabilir. Çalışma süresi ergonomi açısından önemli diğer bir faktördür. Kas-iskelet sistemi hastalıkları yavaş yavaş ilerler ve haftalar, aylar ya da yıllar sonra fark edilir. Bireyin yaşam konforuna olumsuz etkisi de aynı şekilde uzun erimli olur.

Çalışma alanının tasarımının uygunluğunun sağlanması ergonomik iş sağlığı ve güvenliği sorunlarını engellemenin temel noktasıdır. Bunun için çalışma yüzeyi, koltuklar ve çalışma alanı düzenlemelerinin doğru yapılmış olması gerekir. Çalışma yüzeyi sıra, masa ya da bireysel çalışmaların yapıldığı tezgâhtan oluşur. Eğer çalışma yüzeyi çok yüksek veya alçaksa bireyler yanlış vücut pozisyonunda işleri yapar. Çalışma yüzeyinin ayarlanabilir olması bilgi merkezlerinde ergonomik konfor açısından son derece önemlidir. Koltuk, birey çalışırken yanlış ya da zorlayıcı bir pozisyonda çalışmasını önleyecek özellikte olmalıdır. İyi bir vücut pozisyonu için koltuğun yüksekliği ve sırt eğilimi de ayarlanabilir olmalıdır. Bu konfor ergonomik rahatlığa, ergonomik rahatlık da bilgi merkezinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamasının başarısına yansiyacaktır. Bilgi merkezlerinde çalışma alanının düzenlenmesi için de şunlar önerilebilir; Vücut bükülmelerini azaltacak bir düzenleme yapılmalı, malzemeler kolay erişilebilecek yerlere konulmalı, kolay hareket etmeyi sağlayacak bir alan yaratılmalı, olanaklı ise yan hareketleri azaltmak için eğilimli çalışma masaları kullanılmalı, farklı hizmetler için düzenlenmiş bankolar personel ve kullanıcılar için uygun hareket alanları sunmalı, çevrenin en geniş açıdan görülebileceği bir düzenleme yapılmalı (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, ss. 50-54).

Çalışanların Psiko-Sosyal Sorunları

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliklerinin başında sosyal bir varlık olması gelir. Bu niteliği ile insan toplumsal bir hayatın parçasıdır ve diğer insanlarla sürekli ilişki/etkileşim halindedir. Sosyal yanı bireyin iş hayatında çalışma ortamındaki durumunu, sağlık ve güvenlik içinde oluşunu, verimliliğini ve başarısını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Çalışma ortamındaki kişilerarası iletişim ve ilişkiler psiko-sosyal faktörler kapsamında incelenmektedir (Güneş, 2009, s. 28).

Psikolojik stres; endişe, kaygı, çaresizlik ve baskının zihinsel bir durumudur. Bilgi merkezleri ve hizmetleri dünyasında işveren tarafından haksız muamele algısı; aşırı rekabet; tehlikeli çalışma koşulu; uzun veya olağandışı çalışma saatleri; dışlanma; alan tehditleri; şiddet tehditleri (fiziksel ve sözlü); gelir kaybı; iş güvensizliği; çok fazla çalışma; iş becerileri eksikliği; samimi olmayan sosyal durum; kontrol eksikliği ve ödül eksikliğinin biri ya da birkaçı işle ilgili psikolojik stres nedeni olabilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006; Murray, 2006, s.10).

Psiko-sosyal sorunlar, bilgi merkezi çalışma ortamında önemli bir unsurdur. Çünkü, bazı bilgi merkezleri konum açısından ferah yerlerde değildir. Bilgi merkezleri gece geç saatlere kadar açık olabilir ve herkes bu saatlerde aynı şevkle çalışmayabilir. Bilgi merkezleri her konuda yardım alacak veya sorunlarını dile getirecek pek çok çeşit kullanıcıya hizmet verir. Bilgi merkezleri çeşitli organizasyon faktörleri (artan iş talepleri, küçülme veya yeniden yapılanma) ile çalışanların stresini arttırabilir. Genellikle aşırı büro işi ve iş yükü olur. Yüksek kullanıcı beklentileri yüksek hızda hizmet vermeyi gerektirir. Sansür sorunları yaşanabilir. Kullanıcıların farklı demografik özellikleri vardır. Bilgi merkezinde kullanılan ekipmanları kullanmak ve hizmetler yürütmek için asgari bir

beceri gerekir ve bu beceri her zaman kolay kazanılamayabilir. Sürekli farklı ve yakından tanınmayan kişilerle iletişim kurmak herkes için kolay değildir.

Kızgınlık, depresyon, üzüntü, aşağılanma, değersizlik, reddedilme, uygunsuz olmak, yetersizlik ve acizlik hisleri ve bu hislerdeki süreklilik birey için psiko-sosyal açıdan işlerin yolunda gitmediği anlamına gelir. Bu tür etkilerden kurtulma, koşullar tanımlandığında ve değişiklik uygulandığında günler veya aylar içinde gerçekleşebilir. Strese neden olan koşullar devam ederse, aşağıdaki durumlardan biri veya her ikisi yaşanabilir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, s. 92):

- Psikolojik stres bireyde ruhsal ve bedensel yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir.
- Zihinsel stres, var olan hastalıkların kötüye gitmesine neden olabilir.

Hipertansiyon, uyku bozukluğu, kronik yorgunluk, rahatsızlık hali, anjin, ülser, koroner kalp hastalığı ve kas-iskelet sistemi sorunları uzun süreli psikolojik stresin etkileridir. Buna ek olarak stres, bilgi profesyonellerinde kişilerarası ilişkiler, iş tatmini ve verimliliği, yaşam kalitesi, aile ve eğlence etkinliklerine katılmada uyum becerisi açısından olumsuz etkiler yaratabilir. Haksız çalışma koşullarının oluşumunu en aza indirmek için prosedür ve politika oluşturmak, karar vermede katılımcı bir yaklaşım geliştirmek, tıbbi ve sosyal yardıma erişim sağlamak, beceri, ilgi ve kişiliğe uygun işler ile çalışanları eşleştirmek, stresi azaltmak için işi gerektiğinde yeniden tasarlamak, sosyal destek sistemini işlevsel kılmak ve sorunlu çalışanlara yardım etmek psiko-sosyal sorunların ortaya çıkmasını ve büyümesini engellemede engelleyici tedbirlerdir (Health and Safety Guide for Libraries, 2006, 91-101).

Sonuç ve Değerlendirme

Toplumsal yaşam ve bu yaşamın gereklerine uyum becerisi, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellikler arasında yer alır. Toplumsal hayatın gereklerinden biri de, bireylerin yaşam ve çalışma alanlarının ve bu alanların kurallarının sınırlar gözetilerek belirlenmiş olmasıdır. Çalışma hayatının günlük yaşamın önemli bir zaman dilimini işgal etmeye başlaması ve kurallarının gereklilikler nedeniyle katılmasında, insanın fiziksel ve ruhsal sağlığını tehdit eden birçok sorun ve riskleri de beraberinde getirmiştir. İş sağlığı ve güvenliği kavramı, aynı zamanda sosyal hayatı da başkalaştıran bu değişimin yansımalarından biridir. Çalışma alanları ve donanımında yaşanan teknoloji odaklı gelişim, endüstri devriminin ardından bilimsel yaklaşımlarla hayatımızda yer edinmeye başlayan iş sağlığı ve güvenliğinin önemini sürekli bir ivmelenme içinde tutmuştur.

İş sağlığı ve güvenliği disiplini, günümüzde hem bireysel hem de toplumsal yaşamın en önemli sorunlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Temel amacın iş kolu üyelerinin daha güvenli ve mesleğin icrasından kaynaklanan/kaynaklanabilecek risklerin daha az olduğu ortamlarda çalışmasının sağlanması olan uygulamalar, farklı iş kollarında farklı önceliklerle ve zamanlarda hayat bulabilmiştir. Bilgi merkezleri ve bilgi hizmetleri dünyası bu süreçte iş sağlığı ve güvenliği ile geç tanışan alanlardan biridir. Daha çok kurumsal bazda ilişkilendirmenin olduğu, henüz sınırlı sayıda ülkede ulusal düzeyde bir yaklaşımın sergilendiği bilgi merkezlerinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda ülkemizdeki literatür ve uygulama çalışması da çok azdır. Oysa bilgi merkezi çalışanları toplum tarafından riskli meslekler grubunda değerlendirilen pek çok iş kolu kadar, hatta bazılarında daha fazla meslek hastalığı ve iş kazası riski taşımaktadır. Bu noktada asıl sorun hem alan içi hem de alan dışında konuya ilişkin farkındalığın istenilen düzeyde olmamasıdır.

Genel çalışma ortamı, çalışma ortamının fiziksel özellikleri, hava kalitesi, ergonomik koşullar ve psiko-sosyal durumlar başlıklarında gruplandırılacak mesleki iş sağlığı ve güvenliği riskleri arasında en öncelikli alanlar psiko-sosyal sorunlar ve çalışma ortamının hava kalitesi olarak görülmektedir. İş sağlığı ve güvenliği disiplini ve uygulamalarının bilgi merkezleri

dünyasındaki önem ve gerekliliğine dikkati çekmek ve mesleğe ilişkin iş kazaları ile meslek hastalıklarını azaltmak için alanın tüm paydaşlarına düşen sorumluluklar vardır. Bu sorumlulukların hakkınca yerine getirilebilmesi için ise önce paydaşların konunun önemi ve gerekliliğine ikna olmaları kaçınılmazdır. İş sağlığı ve güvenliği ile bilgi merkezi ilişkisine önce ikna olmak, sonra da ilgilileri ve kamuyu ikna etmek ve uygulama geliştirmek için iki temel süreçten yararlanılması işimizi biraz daha kolaylaştıracaktır. Bunlardan ilki, Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci ve bu noktada Avrupa Birliği'nin iş sağlığı ve güvenliği konusuna verdiği önemi fırsata dönüştürmektir. Diğeri ise; 2012 yılında yürürlüğe giren ve her iş kolunda iş sağlığı ve güvenliği disiplini ve uygulamaları için hem bir referans hem de güvence olan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'dur. Bu süreçte atılacak başarılı adımlar iyi uygulamaların yanı sıra konuya ilişkin literatürümüzün de gelişmesini sağlayacaktır. Yaşanacak değişim ise alanımızda iş sağlığı ve güvenliği bilincinin artmasına hizmet ettiği ve bilgi merkezleri iş sağlığı ve güvenliği açısından daha az riskli mekânlara dönüştüğü ölçüde amacına ulaşacaktır.

Kaynakça

- A short history of health & safety (2014). Erişim adresi: <http://www.effective-software.com/short-history-health-safety/>.
- Akkaya, M. A. (2013). Halk kütüphanelerinde bina ve deprem gerçeği ilişkisi: İzmir örneği. 3. *Halk kütüphaneciliği sempozyumu: kütüphanelerde mekan tasarımı, 8-10 Mayıs 2013* içinde (ss. 143-165). H.S. Keseroğlu ve S. Arslantekin (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Akpınar, T. (2013). *İş sağlığı ve güvenliği*. Bursa: Ekin.
- Alli, B. O. (2008). *Fundamental principles of occupational health and safety*. (2. bs.). Geneva: ILO Organization Office.
- Arıcı, K. (1999). *İş sağlığı ve güvenliği dersleri*. Ankara: Tes-İş Eğitim.
- Baybora, D. (2012). İş sağlığı ve güvenliğine genel bakış. *İş sağlığı ve güvenliği* içinde (ss. 2-21). D. Baybora (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bayram, F. (2008). *Türk iş hukukunda iş sağlığı ve güvenliği denetimi*. İstanbul: Beta.
- Bitri, E. ve Er, N. (2013). Kütüphane ve deprem: yapısal olmayan tehlikenin azaltılmasına yönelik önlemler. 3. *Halk kütüphaneciliği sempozyumu: kütüphanelerde mekan tasarımı, 8-10 Mayıs 2013* içinde (ss. 133,142). H.S. Keseroğlu ve S. Arslantekin (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bilir, N. ve Yıldız, A. N. (2013). *İş sağlığı ve güvenliği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Çiftçiöğlü, C. T. (2012). Yaşama hakkı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 137-168.
- Demir, G. (2013). Kütüphanelerde afet yönetimi ve planlaması. 3. *Halk kütüphaneciliği sempozyumu: kütüphanelerde mekan tasarımı, 8-10 Mayıs 2013* içinde (ss. 117-131). H.S. Keseroğlu ve S. Arslantekin (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Deniz, Ö. (2007). Cumhuriyet dönemi çalışma hayatı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(15), 131-150.
- Fişek, G. (2014). Meslek hastalıkları ve meslek hastalıklarından korunma yöntemleri. Erişim adresi: <http://www.isguvenligi.net/meslek-hastaliklari-ve-meslek-hastaliklarindan-korunma-yontemleri/>.
- Gençler, A. (2007). İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin uygulamaların tarihi gelişimi. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 7(35), 16-29.
- Gerek, N. (2008). *İşçi sağlığı ve iş güvenliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gerek, N. (2012). Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliğinin genel görünümü. *İş sağlığı ve güvenliği* içinde (ss. 58-89). D. Baybora (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Güler, Ç. (2004). Ergonomi hangi bilimlerle ilişkilidir?. *Meslek Hastalıkları ve İş Kazaları 1. Sempozyumu Program ve Özet Kitabı* içinde (s. 81). İstanbul, Harbiye Askeri Müze Kültür Sitesi 28 Nisan-1 Mayıs.
- Güler, Ç. (2002) Kapalı ortam hava kirliliği. *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 12, 25-32.

- Güneş, G. (2009). *Bilgi ve belge merkezleri çalışanlarının iş ortamından kaynaklanan sağlık şikayetleri ve risk faktörleri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Güven, R. (2011). *Meslek hastalıkları rehberi*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Health and Safety at Work (2014). Erişim adresi: <https://osha.europa.eu/en/about-eu-osha/procurement>.
- Health and safety guide for libraries* (2006). Ontario: Canadian Centre for Occupational Health and Safety
- Hughes, P. ve Ferrett, E. (2011). *Introduction to health and safety at work*. (5. bs.). New York: Routledge.
- International Labour Organization (2016). Erişim adresi: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm>.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (2017). Erişim adresi: <http://www3.csgb.gov.tr/csgbPortal/isggm.portal>
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (2012). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf>
- İş Sağlığı Kavram ve Kurallarının Gelişimi (2015). Erişim adresi: <http://teknikbilimlermyo.istanbul.edu.tr/basimyayin/wp-content/uploads/2015/03/06-ISG-Kavram-ve-Kurallar%C4%B1n%C4%B1n-Geli%C5%9Fimi.pdf>
- Kılıkış, İ. (2014). *İş sağlığı ve güvenliği*. Bursa: Dora.
- Kuzucuoğlu, A. H. (2014). Kütüphanelerde yapısal olmayan malzeme kaynaklı riskler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 2, 21-38.
- Küçükcan, B. (2008). Kütüphane binaları: deprem ve diğer afetlere hazırlık. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-52.
- Loudoun, R. ve Johnstone, R. (2015). *Occupational health and safety in the modern world of work*. Oceania: Sage Publications Inc.
- Murray, P. (2006). Health and safety in libraries. *Incite*, 27(11), 10.
- Sornam, S. A., Arputharaj, J. I. ve Mahalakshmi, K. (2011). Ergonomics and library professionals: a study. *SRELS Journal of Information Management*, 48(6), 625-640.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2017). Erişim adresi: <http://www.sgk.gov.tr/>
- Şen, Ş. (2011). İş sağlığı ve güvenliği kavramı ve tarihsel gelişimi. Erişim adresi: <http://www.gazetebursa.com.tr/is-sagligi-veguvenligi-kavrami-ve-tarihsel-gelisimi-makale,924.html>
- Tuncay, C. (2008). ILO ve AB normları ışığında İSG Kanunu Tasarısı Taslağı'nın değerlendirilmesi. *Sicil*, 12, 47-67.
- Voluntary code of practice for health and safety issues in New Zealand libraries* (1998). Wellington: New Zealand Library and Information Association.
- World Health Organization (2017). Erişim adresi: <http://www.who.int/en/>
- Yılmaz, F. (2011). *AB ve iş sağlığı güvenliği*. Ankara: ÇASGEM.
- Yılmaz, G. (2003). İşçi sağlığı ve iş güvenliğinin tarihi gelişimi. Erişim adresi: http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=99999999
- Yiğit, A. (2011). *İş güvenliği*. (2. bs.). Bursa: Alfa Aktüel.